

AQBAS KAPUSTASINIŇ BIOLOGIYALIQ QÁSIYETLERI

Kamolova Rano Tursinbaevna

Qoraqalpaqstan awil xojalig'ı hám agrotexnologiyalar instituti magistranti

Sabzavotshiliqta búgingi kúndegi eń aktual waziypalardan biri, aymaqtıń topiraq klimat sharayatına mas, topiraq shorlaniwına shidamli, ertepiser, kesellik hám ziyankeslerge shidamli, mol ónimli, ónim sipati jáhan standartlarına juwap beretuǵın taza kapusta sortların jaratiw. Qaraqalpaqstan jag'dayında kapusta ósimligin ósiriwdiń aktuallıq qásiyeti bul - kapustani egiw múddetlerin hám usılların óz waqtında tuwri shólkemlestirip kapustadan joqari sapalı ónim aliw.

Xitayda sabzavotshiliq diyhanshiliqtıń eski tarawlarınan esaplanadı. Bul jerde sabzavot eginleriniń barlıq (80) mádeniy túrleri egilip, hár bir gektar maydanda jil dawamında 1-3 Arqa rayonlarda, 3-9 mártege shekem Qubla rayonlarda ónim alinadı. Qorshalǵan hám dala sabzavotshiliǵı rawajlanǵan mámleketlerden biri –Gollandiya. Adam jan basına tuwri keletuǵın issiqxana maydani boyınsha 4,24m² birinshi orında turadı. Yaponiyada sabzavotshiliq joqari dárejede mexanizatsiyalasqanlıǵı, joqari ónimli geterozisli duragay tuxımlar hám óstiriwshi stimulyatorlardan keń kólemde paydalanıwı menen xarakterlenedi. Hár bir mámlekette sabzavotlar túri xalqlardıń úrp-ádetine hám iqlim sharayat qásiyetlerine baylanisli. Misali, AQSHta tiykarınan mazali mákke, pamodor, sobiqli hám salat ósimlikler. Xitay, Yaponiya hám Koreyada –túrp, Bolgariya, Ruminiya hám Vengriyada 40% sabzavot eginleri maydani pamidor, burish, baklajan iyeleydi. Menin' ilimiy izertlew jumisim aq bas kapustani egiw múddetleri menen egiw usılı bolip kapustadan joqari onim aliw ushin eń aldi menen kapustaniń biologiyasin hám jetistiriw texnologiyasin jaqsi biliw kerek.

Ápiwayı kapusta (*Brassica capitata* L.) ómiriniń birinshi jılı kapustabosh, ekinshi jılı kapustabasidan gulpoya shıǵarıp gülleydi hám urıw beredi. Nál o'tqazilgach, odan tómen bo'yli (15-30 sm) qalın hám serbarg ózek payda bolıp, onıń uchida kapustabosh qalıplese.

Kapustabasi iri hám serbargli ózekten ibarat. Japıraqlar iri, bandli (top tómeni bóleginde) yamasa bandsiz, túrli formada hám jasıl reńde bolıp, ústi kók reńdegi mum shań menen oralǵan.

Kapusta basında kútá úlken uchki urıq jaylasqan bolıp, odan kelesinde gulpoya hám mıywe shólkemleri payda etiwde sarplanatuǵın zapas azıq elementlar tóplanǵan boladı. Kapusta bas tańıwı tezpishar túrlerde 10 -14, kechpishar túrlerde 15-20 ta erkin jasıl japıraqlar payda bolgach, egilgennen 2, 5-3 ay ótkennen, jańa payda bolıp atırǵan japıraqlar yarım iymeygen halda qolaveradi. Bul ósimliktiń bas o'ray baslawınan dárek beredi. Kapusta basınıń keyingi ósiwi ishki jańa japıraqlar payda bolıwı ornına barıp, ishki japıraqlar sırtqı japıraqlardı átirapǵa ıyteriwi sebepli kapusta bası qattilasıp, zichlashib baradı.

Aqbas kapustasiniń korınısı tajriybe maydani

Kapusta basınıń zichlashishi onıń texnikalıq pısıw belgisi bolıp tabıladı. Geyde ishki payda bolıp atırǵan japıraqlar kúshli ıteriw sebepli kapusta basları jarılıp ketedi. Kapusta baslarınıń ishki japıraqları qarańǵılıqda ósedi. Sol sebepli olar reńsiz appaq, ustap kórilgende mayın hám mazalı jaqsı boladı. Ósimlik tubidagi erkin hám de kapusta basınıń sırtqı jasil japıraqları sortına qaray ósimliktiń 15-35 % salmaǵın quraydı. Ósimlik ómiriniń birinshi jılı payda bolatuǵın qalınlasqan poyasi ózek dep ataladı. Onıń kapusta bası ishinde jaylasqan bólegi ishki ózek, sırtındaǵı erkin japıraqlar jaylasqan bólegi bolsa sırtqı ózek dep júritiledi. Ózektiń ishinde uchki, japıraqlardıń qo'ltig'ida bolsa qaptal urıqlar payda boladı. Olardan kelesi jıldı gulpoyalar ósip shıǵadı. Ádetde, tek ǵana uchki urıq ósip, uzınlıǵı 1, 5 m shoxlangan bir gulpoya rawajlanadı. Eger uchki urıq ziyanlansa, bir neshe qaptal urıqlar óse baslap, olardan bir qansha gulpoyadan ibarat tómen bo'yli shoxlangan top payda boladı. Urıw alıw ushın ekinshi jılı o'stirilgen ósimlik urıwlıq dep ataladı.

Kapusta guli-topgul bolıp, shingil dep júritiledi. Guli sarı tórtge taj bargli, eki jinshı. Ósimliktiń gúllewı sortına qaray 20 -50 kún dawam etedi. Bir gúl gúllew dáwiri 3 kún dawam etedi. Kapusta shetten tiykarınan shıbın-shirkeyler (pal hárreleri), bólekan samal járdeminde shańlanatuǵın ósimlik. Urıwlıq ósimlikte urıw 3-3, 5 ayda pishib ulguradi. Kapustanıń mıywesi - uzın sobıq. Hár bir quzoq mevada 20 -26 urıw bar. Ol piskende óz-ózinin chatnab jarılıp ketedi. Urıwı bir az qırılı, domalaq, gúńgirt, orta irilikte, 1000 tasining salmaǵı 3, 5-4, 0 gramm. Kógergishligin 3-5 jılǵa shekem saqlaydı

Kapusta túbiri daslep nálda kósher túbir formasında rawajlanadı. Odan qaptal túbirler tarqalıp, poyaning jer ostki bóleginde qosımsha shashaq túbirler shıǵarıp tez ósedi hám ol kósher túbir hám de qaptal túbirlerden úzip ketedi. Shashaq túbirler jerdiń ústki qabatında bir-birine qosılıp ketken g'uj túbirler payda etedi. Kapusta tikkeley urıwdan o'stirilganda túbiri topıraqqa 1 m hám odan kóp, nál etilgende bolsa 70-80 sm ge shekem tereńlikke kirip baradı. Kapusta poyasining jerge jaqın bóleginen qosımsha túbir shıǵarıw ózgeshelikine iye. Sol sebepli ósimliktiń átirapın jumsartıw qiliganda onı tereńrek ko'mgan maqul. Shunki, kapustanıń jerge ko'milgen orından jańa túbirler ósip shıǵadı. Nátiyjede túbirlerdiń ulıwma kólemi artadı. Kapustanıń túbiri ziyanlaganda (kesilgende) tez tikleniw (regeneratsiyalanish) qábitine iye. Sol sebepli náli ótkerilgende jaqsı tutuvchanlikka iye. Aqbas kapusta egiletuǵın V. capitata túri ush genje túrge bólinedi.

Kapusta basınıń zichlashishi onıń texnikalıq pısıw belgisi bolıp tabıladı. Geyde ishki payda bolıp atırǵan japıraqlar kúshli ıteriw sebepli kapusta basları jarılıp ketedi. Kapusta baslarınıń ishki japıraqları qarańǵılıqda ósedi. Sol sebepli olar reńsiz appaq, ustap kórilgende mayın hám mazalı jaqsı boladı. Ósimlik tubidagi erkin hám de kapusta basınıń sırtqı jasil japıraqları sortına qaray ósimliktiń 15-35 % salmaǵın quraydı. Ósimlik ómiriniń birinshi jılı payda bolatuǵın qalınlasqan poyasi ózek dep ataladı. Onıń kapusta bası ishinde jaylasqan bólegi ishki ózek, sırtındaǵı erkin japıraqlar jaylasqan bólegi bolsa sırtqı ózek dep júritiledi. Ózektiń ishinde uchki, japıraqlardıń qo'ltig'ida bolsa qaptal urıqlar payda boladı. Olardan kelesi jıldı gulpoyalar ósip shıǵadı. Ádetde, tek ǵana uchki urıq ósip, uzınlıǵı 1, 5 m shoxlangan bir gulpoya rawajlanadı. Eger uchki urıq ziyanlansa, bir neshe qaptal urıqlar óse baslap, olardan bir qansha gulpoyadan ibarat tómen bo'yli shoxlangan top payda boladı. Urıw alıw ushın ekinshi jılı o'stirilgen ósimlik urıwlıq dep ataladı.

PAYDALANILG'AN ÁDEBIYATLAR

- 1.Akramov.U. Erni turli xil usullarda ekishka tayyorlashning oqbosh karam xosildorligiga tasiri. Ózbekiston qishloq va suv xójaligi jurnali.Toshkent, 2020-№9. - 40b.
- 2.Ózbekistan Respublikasi hududida ekish uchun tavsiya etilgan qishloq xojalik ekinlari Davlat reestri.-Toshkent ,2020.b31-34.
- 3.Ostanaqulov T.E., Zuev V.I.Qodirxójaev O,Mevachilik va sabzavotchilik T. Navruz 2018.b 429-451.
- 4.Turkiya Respublikasi Oziq-ovqat qishloq xójaligi vazirligi hamda Denizbank xamkorligida tayorlangan 100 ta kitobdan iborat tuplami.
- 5.Buriev X, Zuev V, Qodirxujaev O, Muxammedov M. Ochiq joyda sabzavot ekinlari etishtirishning progressiv texnologiyalari T,Uzbekiston milliy enciklopediyasi 2002.-b 221-232.
- 6.Zuev V.I., Abdullaev A,G. Sabzavot ekinlari va ularni etishtirish texnologiyasi.T, Uzbekiston 1997-b169-181.